

Волтерианци и елинисти в историята на новобългарския книжовен език

Иво Братанов

“Voltaire’s followers and Hellinists” in the history of the modern Bulgarian literary language:

The problems of the modern Bulgarian spelling are presented in the report. They are the subject for arguments in the chapter “Voltaire’s followers and Hellinists” in Ivan Vazov’s short novel “Uncles”. Not only is the opinion of the arguing characters stated here, but also the impact on the ideas of Ivan Vazov’s characters.

Key words: *spelling, spelling system, the structure of the alphabet, modern Bulgarian literary language, Vazov’s short novel “Uncles”, “Voltaire’s followers and Hellinists”.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Докладът е посветен на езиковедския спор, представен в главата „Волтерианци и елинисти“ от повестта „Чичовци“ на Иван Вазов. Тема на този спор е съставът на азбуката на новобългарския книжовен език (НБКЕ) – един от актуалните въпроси у нас през третата четвърт на XIX в.

Като е известно, през втората четвърт на XIX в. у нас съществуват 3 книжовноезикови школи, които предлагат различни решения на въпроса за основата на НБКЕ (Новобългарска, Църковнославянска и Славянобългарска; вж. [Русинов 1980: 75 – 89; История 1989: 86 – 94]). В средата на XIX в. Новобългарската книжовноезикова школа побеждава Славянската и Славянобългарската школа [Русинов 1980: 91 – 93; История 1989: 93]. Вече е очевидно, че НБКЕ ще се изгражда върху основата на живите народни говори, въпреки че и в самата Новобългарска школа има влияния от страна на старобългарския език и на неговата руска редакция – църковнославянския език.

Новобългарската школа решава по принцип проблемата за основата на НБКЕ [История 1989: 93], но не уточнява диалектната му основа. Затова през третата четвърт на века се оформят 5 книжовноезикови школи (Пловдивска, Шуменска, Търновска, Каравелова и Дринова; вж. [Русинов 1980: 110 – 123; История 1989: 177 – 182; Вачкова 2005: 8 – 33]), които предлагат различни нормативни модели за НБКЕ, в т.ч. и за състава на азбуката. „През третата и последната четвърт на XIX в. споровете и различията в отделните езиково-правописни модели се отнасят не до графичната система като цяло, а до включването в гражданския шрифт на определени старобългарски и гръцки букви. Докато гръцките букви, употребявани в начална позиция на някои думи от гръцки произход от определени книжовници (Пловдивската школа), бързо се изоставят, продължават разногласията за буквите і, ы, ъ, ж, ъ. Употребата на първите две се прекратява към края на века“ [Вачкова 2008: 297]. Именно затова спорът за състава на азбуката, представен в главата „Волтерианци и елинисти“ от повестта „Чичовци“, е свързан с важен по онова време книжовноезиков въпрос¹.

ИЗЛОЖЕНИЕ

И така, в Джаковото кафене чичовците говорят отначало за коня за Иван Болъшка, но след това темата е променена – започнат е спор за правописа. Двете страни в него са *волтерианците* и *елинистите*.

Сред „волтерианците“ първо място по право заема учител Гатю. Негови съюзници са „Мирончо, Иван Бухалът, вечен обитател на кафенето; сръбналият дядо Нистор, който, ако и безграмотен, занимаваше първо място в редовете на борбата; господин Фратю, голям волнодумец и патриот, и кафеждията.“ [Вазов 1976а: 238]. Групата на «елинистите» е оглавена от «мусикословесний Хаджи

Атанасия, сладкогласния псалт и елинист”, а в нея участват «многоученият елинист и доктор с тартароометико — той го даваше за всички стомашни болести — дядо Йоси, поп Ставри, верен съхранител на традициите на школата на Гърбата: той още пишеше с оксии и вари, двама безгласни, но, види се, вещи слушатели, защото клюмоха много умно глава всекому, който взимаше думата от двата лагера, и Иван Капзамалинът, мющерия на Иванча и сват на поп Ставря.» [Вазов 1976а: 238]

Спорът в Джаковото кафене се води за правописа. „Учител Гатю, известен волтерианец, поразяваше безпощадно няколкото благочестиви букви, заведени от старината.” [Вазов 1976а: 238] Но «при всичката кръвожадност на волтерианците елинистите ни отстъпаха ни йота; напротив, заявяваха още по-ужасни притезания. Мусикословесният хаджи Атанасия изискваше непременно да се възврънат на първото си почетно място в азбуката и ζ^2 , и ζ ; Петко Миразът, по-умерен, настояваше само за η и за θ ; поп Ставри беше неукротим и повеляваше да се въведат пак титлите, но най-после отстъпи и се съгласи да останат само над Бог и над ангел; Иван Капзамалинът и двамата негови слушатели също подкрепяха тия мнения и насърчително клямнаха главите, а дядо Йоси, многоученият елинист и доктор, просто препоръчваше елиниката.» [Вазов 1976а: 238 – 239] Ехидният хаджи Смион, който желае да отмъсти на Иванчо Йотата заради току-що завършилата игра на карти, предлага нова тема за спор – да се говори за буквата *йота*. По повод на това предложение учителят заявява: „и за нея трябва да кажем вечна памет, както за дядовите попови дрипели.» [Вазов 1976а: 239] Срещу това Иванчо Йотата «му възразяваше твърде разумно и го застрашаваше, че ако иска, може да го натъпче в орехова черупка с доказателствата си.» [Вазов 1976а: 240]

Ето какви са доказателствата на Иванчо Йотата.

Преди всичко той призовава на помощ традицията: «Перво — продължи Иванчо, като хвърли заканителен поглед на Хаджи Смиона, — първо, защото йотата присъствува в черковните книги, по отцепедание и прочия... Бива ли сега да се отмятаме, сиреч от старите наши славни списания?» [Вазов 1976а: 240] Това доказателство е положително оценено от дядо поп Ставри³, от мусикословесният хаджи Атанасия и от дядо Йоси [Вазов 1976а: 241]

На второ място Иванчо посочва, че няма как да се напише словосъчетанието "создание мира" (вж. църковнослав. *созданіе міра*), ако буквата *i* не е включена в азбуката [Вазов 1976а: 241]⁴.

Третото основание е най-слабо и затова тъкмо на него учителят «се изкикоти яката»: йотата, както заявява Иванчо, е „една красота на граматиката” – и доказва това наистина смешно твърдение по следния начин: „пиши например Хаджи Атанасия с иже — няма никакъв вкус, не стои хубаво; ако ли го пишеш с йота, по си има приликата, гаче си е родено така.” [Вазов 1976а: 241]

Ето какви са изходните позиции на двамата спорещи.

Иванчо Йотата е привърженик на традицията и затова стои на консервативни позиции. Той «беше ученолюбив и не се мислеше за прост човек. Той преди няколко време например в кафенето беше казал на господин Фратя по повод на българското правописание:

– Време е ние, учените тоест, да се соберем и влезнем в соглашение... трябва да управим языка и прочия. [...]

Иванчо преди години четеше дамаскини и житиета от амвона; еднаж прочете житието на «Алексия Божий человек» и всичките баби плакаха. Той даже бил съчинил три слова: за Неделя Вайа, за мученичеството на св. Георгия Новий и за грехопадението Адамово. Те, както и житиетата, били от него саморъчно писани с черковни букви – черни и червени – и с лози, и с образи [...] Но Иванчо Йотата и днес не отстъпва никому в учението и е страшен привърженик на *i*-то (йотата), която учител Гатю злодейски изгони из класовете на училището. Той и днес записва в

бакалския си тефтер с твърде красиви черковни букви:

Нікіта Піщікаць: четірідесе др. сілімікіа – 3 гр.

Дімітріа Пінтіяга, піль пітіе: – 20 гр.” [Вазов 1976а: 227 – 228].

Писмените текстове на Иванчо Йотата показват, че той винаги означаваша вокала [и] с буквата *i* (вж. посочените записки от бакалския тефтер, а също и писмото до игумен Амвросий, написано от Иванчо Йотата „с попски слова“ [Вазов 1976а: 260 – 261]). Очевидно е, че *Иванчо не прилага църковнославянското правописно правило за изписване на буквите i и и* (за употребата на тези букви в църковнославянския език вж. [Карагулев, Бакалов 1900: 10 – 11; Бончев 1986: 11; Гаманович 1991: 18]). Практиката на Иванчо по отношение на изписването на буквата *i* се споделя и от други възрожденци, напр. от Васил Априлов [Русинов 1980: 77 – 78]. Редица авторитетни български книжовници, работили през втората и третата четвърт на XIX в., обаче означават гласната [и] с 3 или с 4 букви (*i, u, y* и *и*), напр. Неофит Рилски в „БОЛГАРСКА ГРАМАТИКА СЕГД ПЕРВО СОЧИНЕНА“ [Неофит 1835], Иван Богоров в „КРАТКА ГЕОГРАФИЯ“ [Богоровъ 1851], Гаврил Кръстевич в „Писма за някои си мъчности на българското правописание“ [Русинов 1985: 26 – 27], Йоаким Груев [Груевъ 1858], Райко Жинзифов [Жерев 1979: 40; Русинов 1985: 34], Иван Момчилов [Момчиловъ 1868], Григор Пърличев [Иванова 1995: 26]. Други възрожденски автори постепенно опростяват състава на азбуката. Например Добри Войников през 60-те години употребява буквите *i, u* и *y*, а към края на същото десетилетие изоставя *i* и *y* [Вачкова 1979: 173 – 174]. Подобен процес се наблюдава и в писмените текстове на Христо Ботев – в писмата си до Н. Геров от 60-те години той също пише буквите *i, u* и *y*, а във в-к „Дума на българските емигранти“ (1871 г.) изоставя *i* и *y* [Андрейчин 1949: 548, 551]. Дали Иванчо Йотата знае тези факти? Може би поне някои от тях са му известни, но той не ги посочва, *тъй като те не подкрепят неговата практика за писане на буквата i*.

От друга страна, учител Гатю е „волтерианец“, т.е. той е застъпник на либералната позиция (за *волтерианството* като синоним на *свободомислие* в повестта „Чичовци“ вж. [Динеков 1969: 205 – 208]). За да разберем защо той „злодейски изгони из класовете на училището“ буквата *i*, трябва да напомним, че действието на повестта „Чичовци“ се развива в края на 60-те години на XIX в.⁵ Точно тогава, през 1869 г., в Букурещ започва да излиза Каравеловият вестник „Свобода“. По това време Л. Каравелов вече е писател с оформени възгледи за книжовния език, повлияни от идеите на видния сръбски фолклорист и реформатор на правописа Вук Караджич [Русинов 1985: 40]. Бележитият български писател и публицист *не включва буквата i в състава на новобългарската азбука* [Андрейчин 1950: 19]. Принципите на Каравеловата книжовноезикова школа са приложени във в-к „Свобода“. И тук може да бъде посочен още един важен факт – учител Гатю получава бунтовни „писма и вестници, които му идеха от Букурещ“ [Вазов 1976а: 262]. В такъв случай е естествено, че именно учителят прилага правописа на Каравеловата школа и затова „изхвърля“ буквата *i* от азбуката – факт, който предизвиква гнева на Иванчо Йотата и на другите елинисти.

Посоченото дотук показва, че Иванчо Йотата и учител Гатю имат различни виждания за състава на азбуката на НБКЕ, защото изхождат от различни позиции – консервативна и либерална.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В краткия хумористичен диалог, включен в главата «Волтерианци и елинисти», Ив. Вазов разглежда един от актуалните въпроси за устройството на НБКЕ през третата четвърт на XIX в. Вярно е, че знанията и на Иванчо Йотата, и на учителя са ограничени и могат да бъдат критикувани, но двамата герои са искрени патриоти,

които проявяват интерес към изграждането на правописните норми на НБКЕ.

БЕЛЕЖКИ

1. Цитатите и примерите от повестта „Чичовци“ привеждам по [Вазов 1976а].
2. В използваното издание е налице печатна грешка – изписана е буквата ζ (грц. ζῆτα), която никога не е включвана в състава на кирилицата, вместо буквата ξ (грц. ξῖ, църковнослав. ѝ), която се пише в текстовете на църковнославянски език. В други издания тази грешка не е допусната (вж. напр. [Вазов 1956: 222]).
3. Дядо поп Ставри е «верен съхранител на традициите на школата на Гърбата: той още пишеше с оксии и вари» [Вазов 1976а: 238]. Иван Гърбата е шивач и килиен учител в Сопот през първата половина на XIX в. (по-подробно за него вж. [Вазов 1976б]).
4. Тук Иванчо Йотата има предвид писменото разграничаване на омофоните *миръ* „свят, вселена; църковнослав. мѣръ, грц. κόσμος“ и *миръ* „мир, спокойствие; отсъствие на война; църковнослав. мнѣръ, грц. εἰρήνη“. В църковнославянските книги те се разграничават чрез изписването на буквите *i* и *и*. Това правописно правило се възприема и в някои възрожденски граматика, вж. напр. «Рѣчь *Миръ* (свѣтъ, вселенная) пише ся съ *i*, за отличіе отъ рѣчь миръ (тишина).» [Груевъ 1858: 118].
5. Доказателство, че действието на повестта „Чичовци“ се развива в края на 60-те години на XIX в., има в следната реплика на Хаджи Смион: „а сега сме, да речем, в 1868 лето“ [Вазов 1976а: 222].

ИЗТОЧНИЦИ

- Богоровъ 1851: КРАТКА ГЕОГРАФІА математическа, физическа и политическа. Отъ И. Андреева. *БУКУРЕЩЬ. Въ І. Копайниковѣ Книгопечатнѣж*. 1851.
- Вазов 1956: Иван Вазов. Чичовци. – В: Иван Вазов. Събрани съчинения в 20 тома. Т. V – Повести. Под редакцията на Пантелей Зарев. С., Издателство „Български писател“, 1956, с. 187 – 266.
- Вазов 1976а: Иван Вазов. Чичовци. – В: Иван Вазов. Събрани съчинения в 22 тома. Т. VI – Повести. Под редакцията на Пантелей Зарев. С., Издателство „Български писател“, 1976, с. 201 – 284.
- Вазов 1976б: Иван Вазов. При Ивана Гърбата (Възпоминание). – В: Иван Вазов. Събрани съчинения в 22 тома. Т. IX – «Пѣстър свят», «Утро в Банки». Под редакцията на Петър Динев и Илия Тодоров. С., Издателство „Български писател“, 1976, с. 374 – 377.
- Груевъ 1858: ОСНОВА за българскѣ граматикѣ отъ Іоакима Груева. Издали Х. Г. Дановъ и І. Г. Трувчевъ. Българградъ. Въ Правителственнѣж-тѣ Книгопечатнѣж. 1858 (използвано е фототипното издание Йоаким Груев. Основа за българска граматика. С., ДИ „Наука и изкуство“, 1987).
- Момчиловъ 1868: Грамматика на новобългарскыя езикъ отъ Ив. Н. Момчилова. Русчукъ, въ печатницата на Дунавската областъ, 1868 (използвано е фототипното издание Иван Момчилов. Грамматика за новобългарския език. С., ДИ „Наука и изкуство“, 1988).
- Неофит 1835: БОЛГАРСКА ГРАММАТИКА СЕГА ПЕРВО СОЧИНЕНА. Отъ Неофѣта П. П. свѣцлаго ѣзѣ свѣщенныа дѣтели Рыльскіа [...] Въ Крагевецѣхъ Оуѣ Княжеско-Сервской Типографіи, 1835 (използвано е фототипното издание Неофит Рилски. Болгарска граматика. С., ДИ «Наука и изкуство», 1984).

ЛИТЕРАТУРА

[1] Андрейчин 1949: Любомир Андрейчин. Език и стил на Христо Ботев. – В: Христо Ботев. Сборник по случай сто години от рождението му. С., 1949, с. 542 – 582.

[2] Андрейчин 1950: Любомир Андрейчин. Език и стил на Л. Каравелов. – В: Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет – том XLVI, 1949/50. Кн. 4 – Езикознание и литература. С., ДИ «Наука и изкуство», 1950, с. 1 – 121.

[3] Бончев 1986: Атанасий Бончев. Църковнославянска граматика със сборник от образци за превод и речник на църковнославянския език. Фототипно издание. С., Синодално издателство, 1986.

[4] Вачкова 1979: Кина Вачкова. Езикът на Добри Войников и формирането на новобългарския книжовен език. – В: Помагало по история на българския книжовен език (Възрожденски период). Съставител В. Попова. С., ДИ «Наука и изкуство», 1979, с. 173 – 183.

[5] Вачкова 2005: Кина Вачкова. Шуменската школа в историята на новобългарския книжовен език. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски”, 2005.

[6] Вачкова 2008: Кина Вачкова. Типологична характеристика на българския книжовен език (Възрожденски период). Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски”, 2008.

[7] Гаманович 1991: 'Геромона'хъ 'Алв'пій (Гамановичъ). ГРАММАТИКА ЦЪРКОВНО-СЛАВЯНСКАГВ АЗЫКА. Москва, Издателство «Паломник», 1991.

[8] Динеков 1969: Петър Динеков. «Волтерианството» в една българска повест от XIX в. – В: Петър Динеков. Из историята на българската литература. С., ДИ «Наука и изкуство», 1969, с. 203 – 209.

[9] Жерев 1979: Стоян Жерев. Езикът на Райко Жинзифов. С., Издателство на БАН, 1979.

[10] Иванова 1995: Диана Иванова. Григор Пърличев и българската книжовноезикова ситуация през 60-те – 80-те години на XIX век. Пловдив, Издателство „МАКРОС 2000”, 1995.

[11] История 1989: История на новобългарския книжовен език. Отг. ред. Ел. Георгиева, Ст. Жерев, В. Станков. С., Издателство на БАН, 1989.

[12] Караюлев, Бакалов 1900: К. Караюлевъ, И. Бакаловъ. Граматика на църковнославянския езикъ съсъ сборникъ отъ систематично наредени за граматиченъ разборъ примѣри и образци и рѣчникъ на по-малко познатитѣ думи, които се срѣщатъ въ тѣхъ. С., Издава Св. Синодъ на Българската Църква, 1900.

[13] Русинов 1980: Русин Русинов. Учебник по история на новобългарския книжовен език. С., ДИ „Наука и изкуство”, 1980

[14] Русинов 1985: Русин Русинов. История на българския правопис. С., ДИ «Наука и изкуство», 1985.

За контакти:

Д-р Иво Братанов, старши учител по български език и литература, СОУ „Христо Ботев” – Русе, e-mail: ibratanov@abv.bg

Докладът е рецензиран.